

TUDOMÁNYOS DIÁKKÖR DOLGOZAT

Mária-kápolnák az angol gótikában

Készítette:

Budaházi Fanni

BME Építészmérnöki Kar IV.

Konzulens:

Dr. Daragó László Attila

BME Építészmérnöki Kar, Építészettörténeti és Műemléki Tanszék

Kivonat

Az anya, mint jelkép számos kultúrában és mitológiában kitüntetett figyelemnek és tiszteletnek örvend. A keresztény kultúrkörben ez a Mária-kultuszban mutatkozik meg, melynek fellángolása a 12-13. századra tehető. Francia területekről kiindulva a későbbiekben tovább terjedt többek között Angliába is. Dolgozatomban a Mária-kultusz a gótika idején született angol megnyilvánulásaiával foglalkozom: a Mária-kápolnákkal. Ezen épületrészek gyakorta jelennek meg az angliai templomépítészetben, főként a katedrálisok esetében. Gyakran az adott templom legnagyobb kápolnájaként jelentős szerepet töltek be annak rendeltetésében. Vizsgálatom során elemzem a francia előzmények az angol emlékekre gyakorolt hatását, valamint az ezektől való eltéréseket. Tanulmányozom több katedrális Mária-kápolnáit, részletesen analizálva azok struktúráját és az épülethez való kapcsolatukat, elhelyezkedésüket. A példán keresztül igyekszem rámutatni az idő- és térbeli sajátosságokra. Ezentúl foglalkozom az országban általánosan előforduló jellegzetességekkel, az építészeti kifejezőmód fejlődésének folyamatával.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	4
1.1. A Mária-kultusz hatása az építészetre	4
1.2. Az angol gótikáról röviden	4
2. A kápolnák vizsgálata	6
2.1. Bristol	7
2.2. Canterbury	8
2.3. Carlisle	9
2.4. Chester	9
2.5. Chichester	10
2.6. Durham	11
2.7. Ely	12
2.8. Exeter	13
2.9. Gloucester	14
2.10. Hereford	15
2.11. Lichfield	16
2.12. Lincoln	17
2.13. London	17
2.14. Norwich	18
2.15. Oxford	19
2.16. Peterborough	19
2.17. Ripon	20
2.18. Rochester	20
2.19. St Albans	21
2.20. Salisbury	22
2.21. Southwark	22
2.22. Southwell	23
2.23. Wells	23
2.24. Winchester	24
2.25. Worcester	25
2.26. York	26

3. Eredmények	27
3.1. Hasonló gesztusok elemzése azonos korú kápolnák esetében	27
3.2. Boltozatok fejlődésének vizsgálata	29
4. Összefoglalás	30
Hivatkozások	31

1. Bevezetés

1.1. A Mária-kultusz hatása az építészetre

Anglia a kezdetektől a Szűz Mária iránti tisztelet élén állt [1]. Imádatának felmagasztalódása az 5. században kezdődött és folyamatosan nőtt a 11. századig, mikor imaórát hoznak létre a tiszteletére. Az első normann Earl ekkor alapította újra Szent Werburgh monostorát (a mai chesteri katedrális), innentől kezdtek Angliában megjelenni a Mária-kápolnák a templomok részeként. Mária népszerűsége ezzel új lendületet kapva fokozódott, a 12-13. században újabb fellángolásnak örvendett.

Európában a keleti irány mindig is kiemelt jelentőséggel bírt a spirituális felfogásban. Ez tulajdonítható egyrészt a napkelte irányának, másrészt annak, hogy a kereszténységben Krisztus a második eljövetele alkalmával innen érkezik, magával hozva a reményt. Ez a szemléletmód a szakrális építészetben is megnyilvánult az oltár a legkeletibb épületrészre való helyezésével, minden nagyobb ceremónia itt zajlott, ezzel a gyülekezet tekintetét erre irányítva [2]. A normannok szemében ugyancsak jelentős szerepe volt a keleti iránynak, bevett szokásuk volt, hogy az építkezést a legkeletibb, a szentebb oldallal kezdték [3]. Hosszú ideig a templomok keleti része a Krisztusnak volt szentelve. Ez azonban megváltozott, mikor Szűz Mária imádata egyre inkább teret nyert magának, a keleti szentélyt neki szentelték [2], ez az elhelyezkedés a francia sugárkápolnákból továbbfejlődve alakult ki [4]. Ennek továbbfejlődése az épülethez keletről csatlakozó, kisebb léptékű Mária-kápolna, mely már eredetileg Mária tisztelete következtében épül.

Előfordult azonban, hogy egy-egy katedrálisban, ahol a helyiek számára rendkívüli fontossággal bíró szent jelen volt, ott a keleti oldalon a rendszerint Mária-kápolnaként funkcionáló épületrészt a helyi szentnek adták át. Így volt ez Szent Tamással Canterburyben, Szent Cuthberttel Durhamben, Szent Ediltruddal Elyban és Szent Albannal St Albansban [2].

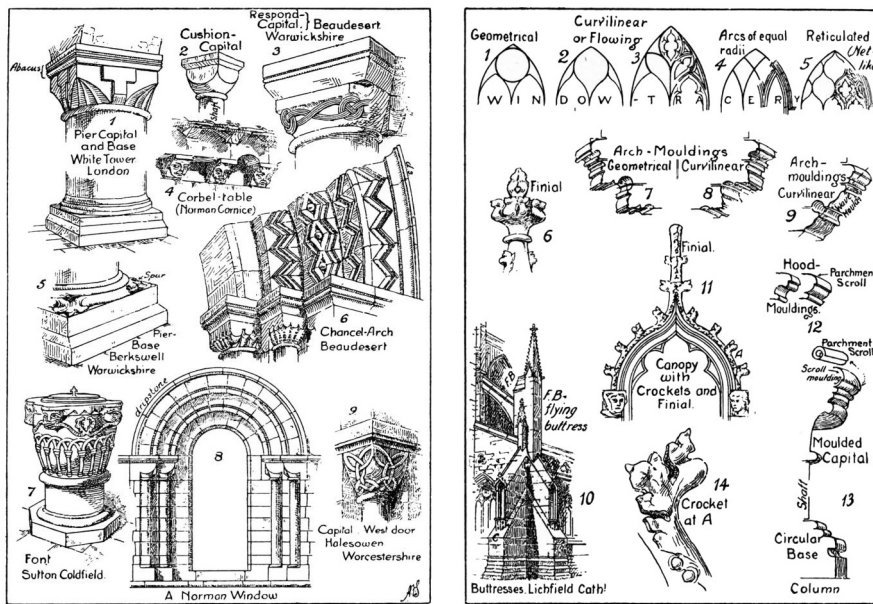
1.2. Az angol gótikáról röviden

Dolgozatomban az angol katedrálisokkal foglalkozom. Ezek az épületek definíció szerint helyt adnak a püspöki székeknek, a katedrálisoknak. A katedrális tehát az a templom, melyben a püspök, az egyházmegye feje székel. Méretében és díszítettségében nem feltétlen nagyobb egy plébániatemplomtól, Angliában azonban ez mégis így alakult ki. Az egyházmegyék itt viszonylag nagyok, így a katedrálisoknak is nagy befogadóképességgel kell rendelkezniük. Ugyanakkor ennek egy másik következménye, hogy az országban összesen csak 26 középkori katedrális épült (viszonyításként Itália területén ezek száma 275). Ezen túl az angol példákban jellemző, hogy a hosszház a keresztházat követő szakasza is jelentős méretű. Ez mind a papság nagy létszámának volt köszönhető, mind annak, hogy sokszor egy-egy szent kápolnája is kialakításra került

itt.

Az angol gótikára általánosságban jellemző az egyenes záródású apszis. A francia katedrálisokhoz képest itt alacsonyabb és általánosságban kisebb fesztávokkal találkozhatunk. Ez azonban nem azt jelenti, hogy minőségben bármennyire alulmaradnának, sőt a kisebb méretek lehetővé teszik a nagyobb négyzeti tornyok építését.

Angliában a gótikus építészet négy korszakra bontható: Normann (1066-1190), Early English (1175-1265), Decorated (1250-1370) és Perpendicular periódusra (1330-1540) [4]. A Normann periódusra az egyszerű formák, mint a kör, négyzet és a félkör voltak jellemzők. A falak vastagok, az ablakok kis méretűek voltak. Az Early English stílusban jelennek meg a csúcsíves boltozatok és velük együtt a lándzsaablakok. A falak nagy vastagságát itt már pazarlásnak tekintik, ehelyett felbukkannak a támpillérek. A Decorated időszakban, ahogyan azt neve is sejteti a díszítésen volt a hangsúly, megjelentek a számráthíves formák, a mérnövek pedig egyre több helyet foglaltak el és egyre részletezettebbek voltak. A Perpendicular stílus jellemzői a teljes építészeti kifejezőmódot meghatározó függőleges vonalak, melyek különösen a mérnövek esetében figyelhetők meg. A templomok ekkor az eddigieknél magasabbra épültek, valamint magas tornyok jelentek meg [5].

1. ábra. Részletképzések az angol gótikában [5].

2. A kápolnák vizsgálata

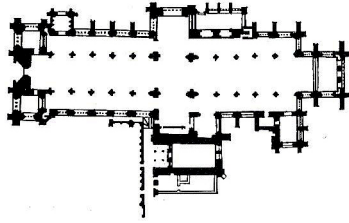

2. ábra. A gótikus katedrálisok Anglia területén

2.1. Bristol

CATHEDRAL CHURCH OF THE HOLY AND UNDIVIDED TRINITY

Bristol, Bristol, South West

3. ábra. A bristoli katedrális alaprajza [4]

A bristoli katedrálisban különleges helyzettel találjuk szemben magunkat. Itt ugyanis két Mária-kápolna is található: a keresztház északi oldalától keletre, melyet Elder Lady Chapelnek neveznek, és hagyományosabban elhelyezve, a keleti végződésben az Eastern Lady Chapel.

(a)

(b)

4. ábra. A bristoli katedrális két Mária-kápolnája, az északi oldalon elhelyezett Elder Lady Chapel (a) és a hagyományos helyzetű Eastern Lady Chapel (b) [6].

Az Elder Lady Chapel az Early English periódus egy példája, a 13. század kezdetén épült, megtörve a korábbi Normann stílus egyszerű elrendezését [7]. A kápolna egyenes záródású (ez az angol példákra általánosan jellemző), keleti végében öt lándzsablakból álló ablakcsoport helyezkedik el. Külső, északi falán boltmezőnként egy, azaz összesen négy ablakcsoport biztosítja a kellő megvilágítást, ezek egyenként három lándzsablakból állnak össze. Velük szemben a déli falon az ablakkereteket tükröző vakárkádokat találhatunk. A vakárkádok alatt két széles, csúcsíves boltív áll. A kápolna északi és déli falain kőből faragott ülőfülke sor fut. A fedés bordákkal tagolt csúcsíves keresztboltozat.

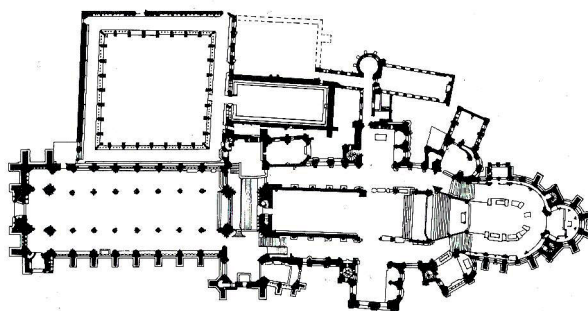
Az Eastern Lady Chapel három boltmezőből áll, ebből kettő nyúlik ki a hosszház mellékhajóin túl. Early English stílusban épült, vörös homokkőből, amely megkülönbözteti az épület többi részétől. A keleti oldalon nagyméretű,

mérműves ablaksoport található. Az északi és déli oldal keletibb ablaksoportjai négy, a nyugatibbak három lán-dzsaablakból állnak, szintén mérművesek, középen vízszintesen tagoltak. Az ablakok alatti piscinákat és ülőfülkéket stilizált virágmotívumok díszítik, melyek stílusa "still-leaf"-ként ismert [8]. A boltozat csúcsíves keresztboltozat, bordái az élek közé is benyúlnak. A jelenlegi padló nem feltétlenül tükrözi az eredeti állapotot, a 19. és 20. század felújításainak eredménye. [9]

2.2. Canterbury

CATHEDRAL AND METROPOLITAN CHURCH OF CHRIST AT CANTERBURY

Canterbury, Kent, South East

5. ábra. A canterbury-i katedrális alaprajza [4]

A canterbury-i katedrális keleti részének 1174-es legégése után új építkezés indult. A tűz nélkül is esedékes lett volna a bővítés, hiszen a helyi szent, Szent Tamás egyre nagyobb népszerűségnek örvendett, nagy tömegeket vonzott a templomba. A Mária-kápolna a későbbi építkezések során, 1448-1455 között épült [4].

(a)

(b)

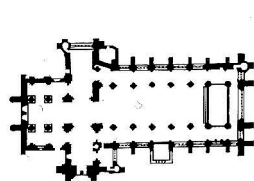
6. ábra. A canterbury-i katedrális Mária-kápolnájának északi oldala (a) [10] és boltozata (b) [11]

A bristoli Elder Lady Chapelhez hasonlóan a (nyugati) keresztház északi oldalánál helyezkedik el, Szent Benedek kápolnájának helyén, Mária oltára pedig a kápolnán kívül, a kriptában található. Erre az elhelyezésre annak okán volt szükség, hogy a keleti végződésben a kápolna Szent Tamásnak volt már ekkor szentelve. Az épületrész a késői Perpendicular stílus szép példája [12]. Kelet-nyugati irányban két boltmezőből áll, keleti oldalán nagy, díszes, öt lán-dzsaablakból álló ablakcsoport szolgáltatja a megvilágítást. A kápolna egyik legszebb részlete a boltozata. Kialakítása rendkívül díszes, a sarkokból és oszlopokból legyezőszerűen induló bordák közepén kör alakba rendezett sok karéjos mérműben találkoznak. A kápolnát a keresztháztól ablakszerű motívumokkal áttört, mérműves fal választja el. Az idők során idekerült esperesek szobrai miatt a kápolnára sokszor esperesi kápolnaként (Dean's Chapel) hivatkoznak.

2.3. Carlisle

CATHEDRAL CHURCH OF THE HOLY AND UNDIVIDED TRINITY

Carlisle, Cumbria, North West

7. ábra. A carlisle-i katedrális alaprajza [4]

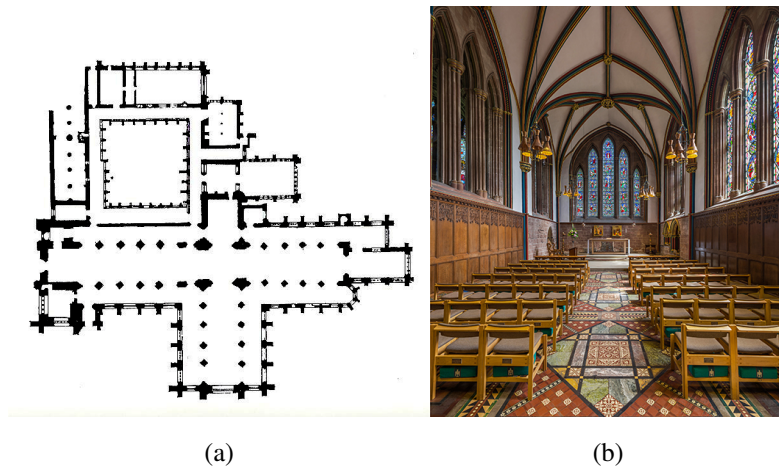
A carlisle-i katedrális részleteiben minden gótikus építészeti stílus megtalálható. Magassága és hossza is szerény, az egyik legkisebb katedrális Angliában [13]. Talán épp ennek okán a templomban nem található Mária-kápolna.

2.4. Chester

CATHEDRAL CHURCH OF CHRIST AND THE BLESSED VIRGIN MARY

Chester, Chesire, North West

A chesteri katedrális Mária-kápolnájának csatlakozása a templomhoz a külsejének egyik legdíszesebb szakasza. Stílusában a késői Early English és a korai Decorated keveredik. Elhelyezkedése a templomon belül a hagyományos, a keleti végződésben van a hosszház tengelyében. A normann kori kórus keleti végződését Szent Werburgh kápolnája foglalta el, a Mária-kápolna a déli végződésben volt. Az épület a későbbiek során átalakult, méltóbb helyre került a mostani Mária-kápolna, mely egyes források szerint 1220-1250 [14] között épült, mások szerint 1280 körül [2]. Szent Werburgh kápolnája ma a Mária-kápolnától északra, a mellékhajó folytatásában található. A Mária-kápolna három boltszakaszból áll.

8. ábra. A chesteri katedrális alaprajza (a) [4] és Mária-kápolnájának belső fotója (b) [15].

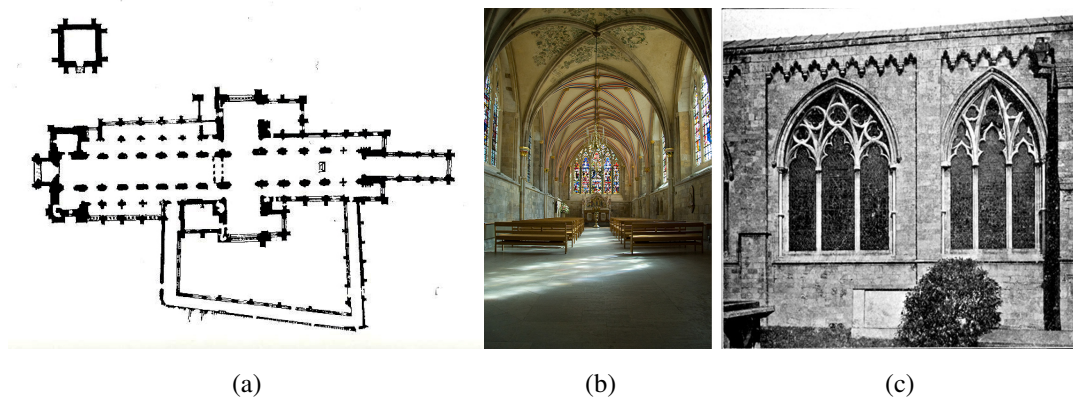
Az ablakok keretei eredetiek, három, egyenként három lándzsaablakból összeálló ablakcsoport helyezkedik el az északi és déli oldalom. A keleti homlokzaton található ablakcsoportot öt lándzsaablak alkotja. A kápolna bejárata a kórusból nyílik. Belépve a sok bordás csúcsíves keresztboltozat alacsonyága szembetűnő, nem egészen 10m magas a középső bordáig. Ebben a korszakban ez szokatlan, mikor általánosságban az ilyen jelentőségű épületek jóval a normann elődeik fölé magasodnak. Az alacsonyág valószínűsíthető oka, hogy a kórus keleti ablakát egy magasabbra nyúló építmény kitakarta volna. A padló szintje az eredetihez képest meg lett emelve az idők során, ez jól látszik a külső kőpad vonalából és az ülőfülkék elhelyezkedéséből a keleti oldalon. A keleti és a hozzá legközelebb lévő északi és déli ablakok mérművei késői Perpendicular jelleget hordoznak, még az ablakkeretek profiljai a későbbi Decorated stílushoz köthetők [2]. Az ablaküvegek közül sajnos egy sem eredeti, a 19. század alkotásai [16]. A két nyugati boltszakasz északi ablakai ugyan megmaradtak, de megvilágítást nem szolgáltatnak, ugyanis Szent Werburgh szentélye helyezkedik el ezek másik oldalán.

2.5. Chichester

CATHEDRAL CHURCH OF THE HOLY TRINITY

Chichester, West Sussex, South East

A chichesteri katedrális jelenlegi Mária-kápolnájának tengelye a hosszához viszonyítva ferde, elhelyezkedése a templomon belül a hagyományos mintát követi. 1290 körül épült, elődje, az 1170-ben épült kápolna egy része az 1186-os tűzben megrongálódott. Valószínűsíthető, hogy a még korábbi kápolna az 1114-es tűzben pusztult el, vagy egyszerűen túl kicsi volt már a felmerülő igényeknek. Első látásra Decorated stílus, azonban alaposabb vizsgálat után látszik, hogy részletei két stílushoz tartoznak. Hosszú, keskeny épületrész, mely öt boltmezőből alakul ki, ezek közül a nyugati három a Normann elődben is jelen volt már. A későbbi munkák Gilbert püspöknek tulajdoníthatók, a korábbiakról nincs információnk [17]. Az északi és déli ablakok hármass ablakcsoportok, figyelemre méltó mérműveikkel

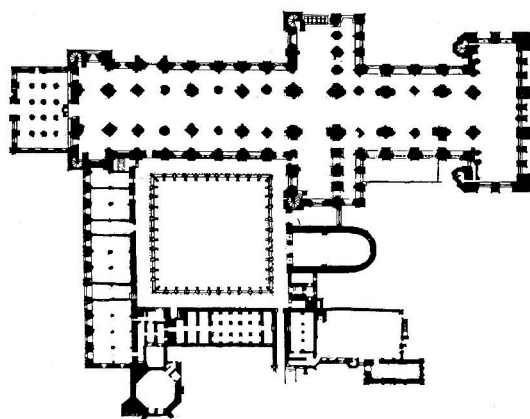

9. ábra. A chichesteri katedrális alaprajza (a) [4], Mária-kápolnájának belső (b) [18] és külső fotója (c) [19].

a függesztett formák korai alakját mutatják. A keleti oldalon a helyreállított ablaksoportot öt lándzsaablak alkotja, a templom többi ablaka alapján lett megformálva. A külső sarkokon északon és nyugaton is fiatornyok magasodnak [19]. A kápolna lefedése csúcsíves keresztboltozat, a három keletbbsi boltszakaszban sok bordás kialakítással.

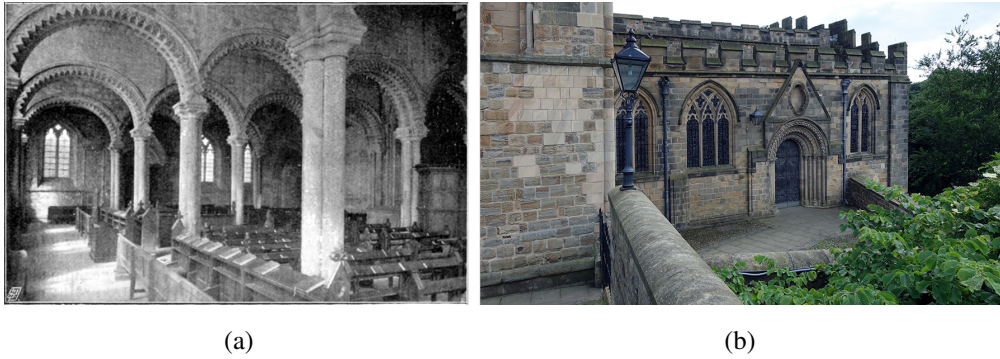
2.6. Durham

THE CATHEDRAL CHURCH OF CHRIST, BLESSED MARY THE VIRGIN AND ST CUTHBERT OF DURHAM
Durham, County Durham, North East

10. ábra. A durhami katedrális alaprajza [4]

A durhami katedrális esetében a Mária-kápolna egyedi elhelyezésével találkozunk: a templom nyugati végződésében. Hogy ez miért alakul így, arra több elmélet van. Egyrészt Szent Cuthbert egyes állítások szerint a nők iránti ellenérzései miatt a katedrális távoli szegletébe helyezte a kápolnát. Másrészt a történetek szerint bármikor próbáltak a keleti oldalra építkezni, az alapozás megsüllyedt [4]. Tény az, azonban, hogy azokba a templomokba, ahol Szent Cuthbert szentélye állt, hagyományosan nem léphettek be nők, a katedrális esetében ez csak a Mária-kápolnára nem vonatkozott. Vitatott, viszont, hogy ezt a rendelkezést maga a szent hozta-e [20].

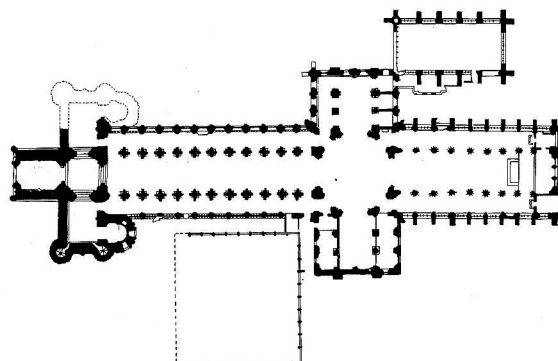
11. ábra. A durhami katedrális Mária-kápolnájának belső (a) [20] és külső fotója (b) [21].

A Mária-kápolna, mely itt inkább Galilee kápolnaként ismert az átmeneti Normann építészet szép példája. Épülésekor a templomból az átjárást a nagy nyugati ajtó jelentette. Ez a 14-15. században bezárásra került, a kápolna a hosszház mellékhajóiból nyíló ajtókon keresztül közelíthető meg. Az elrendezés szokatlan a legtöbb Mária-kápolnához képest, a tér öt hajóra és négy boltszakaszra osztott. A félköríves boltívek egyik legkésőbbi alkalmazása történt itt, az épüléskor a Normann szakasz már a végéhez közeledett [20]. A kápolna padlószintje a hosszházhoz képest alacsonyabban van. A szélső mellékhajók lándzsaablakos, a déli oldalon egységesen hármás, míg az északi oldalon a két szélén kettes, keleti irányból a második esetben hármás osztású ablakcsoportokkal rendelkeznek. Az északi oldal nyugati irányból a második boltöve alatt az egykori bejárat helyezkedik el. A nyugati falon a két szélső ablak az előzőkkel egyező, a három középső ablakcsoport magasabbra nyúlik, hármás osztásúak és szegmensívvel záródnak. A mennyezet nyílt fedélszékes kialakítású.

2.7. Ely

CATHEDRAL CHURCH OF THE HOLY AND UNDIVIDED TRINITY

Ely, Cambridgeshire, East of England

12. ábra. Az ely-i katedrális alaprajza [4]

Az ely-i katedrális Mária-kápolnájának elhelyezkedése szokatlan. Majdhogynem különálló épület, a keresztház északkeleti sarkához építhető hozzá, a belépés is innen lehetséges. Ez ugyanakkor a legnagyobb méretű Mária-kápolna Angliában. Ezen felül a Decorated stílus egy igen kiemelkedő példája, mely nagyrészt megmaradt eredeti állapotában [4]. Az épületrész egyhajós, öt boltmezőből áll.

(a)

(b)

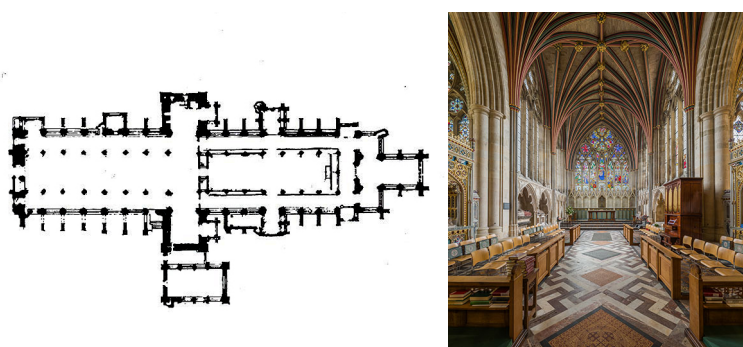
13. ábra. Az ely-i katedrális Mária-kápolnájának külső (a) [22] és belső fotója (b) [23].

A keleti és nyugati ablak a kápolna 1349-es befejezését követő 25 éven belül kicserélésre kerültek, előbb a keleti hét ablakból 1371-1375 között [24], majd valamivel később a nyugati nyolc ablakból álló csoport. Az ablakok alatt díszes, mérműves ülőfülkesor fut végig [22]. Boltozata a középkori Anglia legnagyobbja a maga 14m-es fesztávjával [4]. Kialakítása hálós boltozat, bordái közül sok inkább díszítő, mintsem tartószerkezeti jellegű. Az ablakok alatt díszes ülőfülkék sora fut végig, hasonló motívumok ismétlődnek az ablakok közötti falrészeken.

2.8. Exeter

CATHEDRAL CHURCH OF SAINT PETER

Exeter, Devon, South West

(a)

(b)

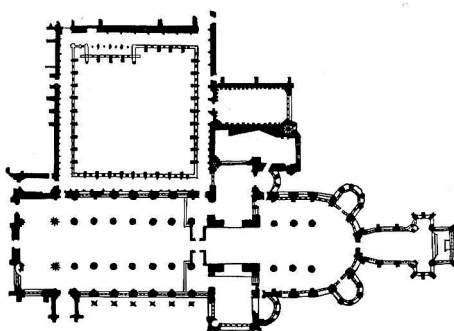
14. ábra. Az exeteri katedrális alaprajza (a) [4] és Mária-kápolnájának belső fotója (b) [25].

Az exeteri katedrálisban a Mária-kápolna a hagyományos módon a keleti végződésben található. A katedrális Normann elődjéből a falak jelentős része megmaradt az 1275-ben kezdődött és majd egy évszázadig tartó újjáépítés során, a Mária-kápolna azonban teljesen ekkor épült [4]. A padló számos helyi és importált (köztük itáliai) márványból áll össze, az oltárhoz öt márványlépcső vezet [26]. Ablakai közül a keleti a legdíszesebb az egész templomban, ez az ablakcsoport hét lándzsaablakból, két kisebb és egy nagyobb mérműves körablakból áll. Három boltszakaszából kettő nyúlik túl az épület többi részén, az ezekben elhelyezett ablakcsoportok négy (a keletiek) illetve öt (a nyugatiak) lándzsaablakból állnak. A boltozat sok bordás csúcsíves keresztboltozat, bordái színezettek.

2.9. Gloucester

CATHEDRAL CHURCH OF ST PETER AND THE HOLY AND INDIVISIBLE TRINITY

Gloucester, Gloucestershire, South West

15. ábra. A gloucesteri katedrális alaprajza [4]

A gloucesteri katedrálisban a Mária-kápolna a hagyományos, keleti végződésben helyezkedik el. Megépülése előtt a Normann apszis záródása félköríves, volt hozzácsatolt három sugárkápolnával, mely erősen eltér az Angliában elterjedt egyenes záródástól. A Mária-kápolna a keleti sugárkápolnából alakult át [4], olyan hosszan húzódik keletre, amennyire a templom akkori tulajdonában lévő telek azt lehetővé tette. A jelenlegi kápolna 1457-1499 között épült egy kisebb épületrész helyére, melynek építése 1224-re tehető. A korábbi kápolnára mindössze két Early English stílusban épült ablak utal [27].

A kápolnát áttört, mérműves fal választja el a templom többi részétől. Ennek alsó részei a Normann sugárkápolnához tartoztak. Alaprajzilag a csatlakozása a templomhoz keskenyebb, illetve a nyugati boltszakaszban a boltozat magassága körülbelül fele a többi boltmezőben lévők magasságához képest, ez a 16 (b) képen jól látszik. Ez a kialakítás a kórus megvilágítása szempontjából előnyös. Az ablakcsoportok nagy méretűek, horizontális és vertikális osztásúak, mérművekkel gazdagon díszítettek. Alattuk karéjos ívezetű ülőfülkék találhatók, felettük négykarélyos mérművekkel. Az ablakok közötti fal az ablakokéhoz illeszkedő mérművekkel díszített. A boltozat a Perpendicular stílus egyik legszebb példája [27]. A magas boltozat csúcsíves keresztboltozatra emlékeztető hálós boltozat, a keresztirányú gerincek azonban alacsonyabbak. Bordái közül a több díszítő jellegű, a csatlakozásaikban a gyönyörűen

16. ábra. A gloucesteri katedrális Mária-kápolnájának belső fotója kelet felé (a) [28] és nyugat felé (b) [29]

megmunkált zárókövek eredeti állapotukban maradtak fent. Az alacsonyabb boltozat csúcsíves keresztboltozat, két gerincében gúlaszerűen csüngő mérművek sorakoznak. A káponában található két fülke, melyek keresztházat idéző jelleggel kapcsolódnak a térhez, ezekben szentek maradványai lettek elhelyezve.

2.10. Hereford

CATHEDRAL OF SAINT MARY THE VIRGIN AND SAINT ETHELBERT THE KING

Hereford, Herefordshire, West Midlands

17. ábra. A herefordi katedrális alaprajza (a) [4], Mária-kápolnájának belső fotója (b) [30] és annak metszete (c) [31]

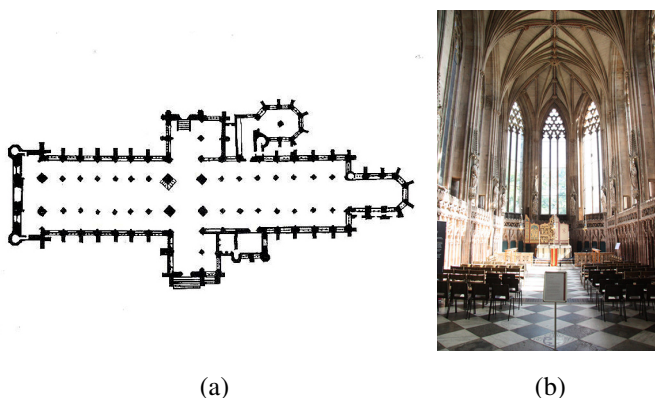
A herefordi katedrális Mária-kápolnája részletesen kidolgozott, szép példája az Early English stílusnak. Elhelyezése hagyományos, a keleti végződésben történt. A herefordi egyike azon kevés katedrálisoknak, melyek keleti kápolnája alatt kripta található [32]. A kápolna építése körülbelül 1220-ra tehető [31]. A keleti fal ablakai öt különálló lándzsaablak, melyeket oldalról vékony törzsű oszlopok határolnak, felülről csúcsíves bélietes keret. Az öt ablak felett egyenként egy négykaréjos mérmű található, a szélsők kör alakú, a három középső mandula alakú befoglaló

formával. A kápolnát három boltmező alkotja, az északi és a déli falakon boltmezőnként két bélletes ablak, felettük középen körbe foglalt négykaréjos mérmű kapott helyet. A déli oldal középső boltszakasza ez alól kivétel, itt a kápolnához félköríves alaprajzú tér kapcsolódik. A boltozat emelt ívű csúcsíves keresztboltozat. A kápolna padlószintje a templom többi részéhez képest magasabban van, öt lépcsőfok vezet fel hozzá a nyugati oldalon.

2.11. Lichfield

CATHEDRAL CHURCH OF THE BLESSED VIRGIN MARY AND ST CHAD

Lichfield, Staffordshire, West Midlands

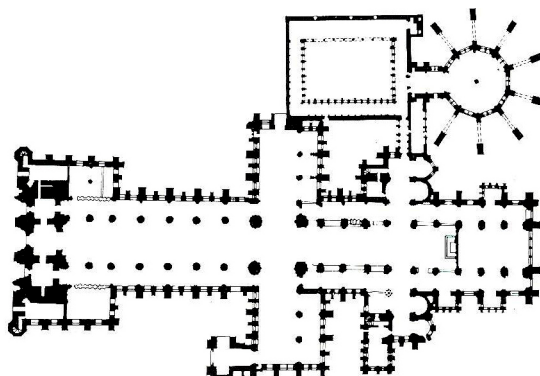
18. ábra. A lichfieldi katedrális alaprajza (a) [4] és Mária-kápolnájának belső fotója (b) [33].

A lichfieldi katedrális Mária-kápolnája sok más példához hasonlóan a keleti oldalon épült. Végződése az országban szokatlan módon poligonális. 1320-1336 között épült [4]. A poligonális szakasz három oldalán egy-egy három lándzsaablakból álló ablakcsoport biztosítja a megvilágítást, ezeknek mérművei Decorated stílusban készültek. A többi ablak mérműveinek többsége Perpendicular stílusban készült [34]. Az ablakok alatti ülőfülkék sora vékony oszlopokból és a rajtuk támaszkodó háromkaréjos szamarhátívekből épül fel. A katedrális főhajójának boltozata a kápolnában folytatódik, sok bordás csúcsíves keresztboltozat. A kápolnára jutó rész ebből három boltszakasznyi, a poligonális végződést leszámítva.

2.12. Lincoln

THE CATHEDRAL CHURCH OF THE BLESSED VIRGIN MARY OF LINCOLN

Lincoln, Lincolnshire, East Midlands

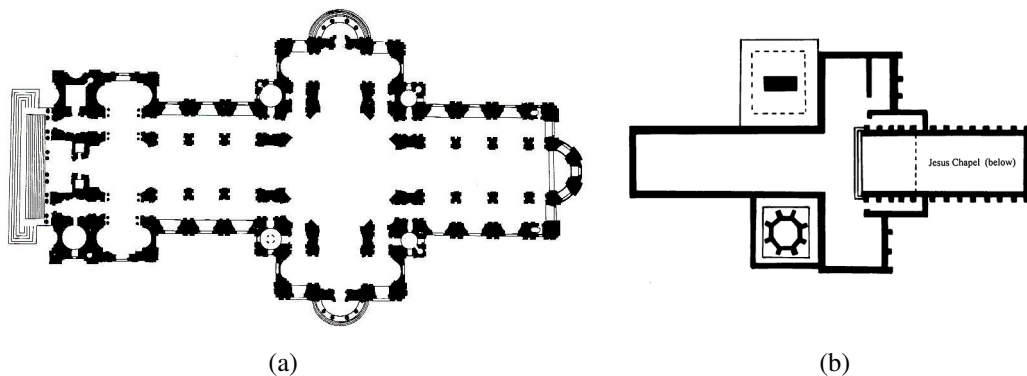
19. ábra. A lincolni katedrális alaprajza [4]

A lincolni katedrális Early English stílusban épült 1200-1220 között [32]. Ebben a templomban nem található Mária-kápolna.

2.13. London

CATHEDRAL CHURCH OF ST PAUL THE APOSTLE

London, City of London, London

20. ábra. Az londoni katedrális jelenlegi (a) [4] és a körülbelül 1514-es alaprajza (b) [35].

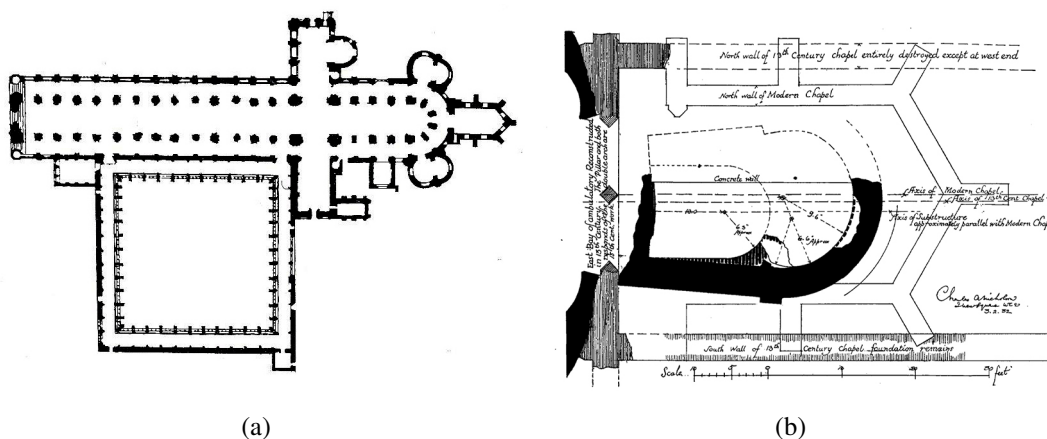
A londoni Szent Pál katedrális több tüzeset áldozata lett az évszázadok során. A szász katedrális 1087-ban égett le, Normann utódja az 1136-os tűzben veszett oda. Erről mindössze annyit tudhatunk, hogy háromhajós hosszháza tizenkét, keresztháza öt boltszakaszos volt, a kripta felett kórus helyezkedett el [36]. Az 1514-es állapotról tudható, hogy a kriptában létezett Mária-kápolna. A középkori templomból azonban az 1666-os tűz során kevés maradt fent.

Jelenlegi formája 1675-1710 között épült Sir Christopher Wren tervezése által [35]. Ez katedrális nagy fontossággal bíró épület, azonban már barokk stílusban épült, így nem tárgya a dolgozatnak.

2.14. Norwich

CATHEDRAL CHURCH OF THE HOLY AND UNDIVIDED TRINITY

Norwich, Norfolk, East of England

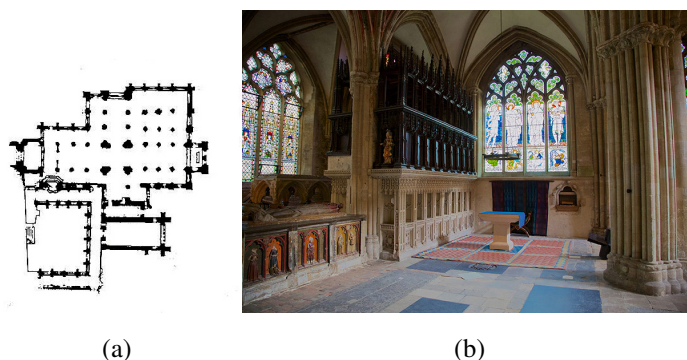
21. ábra. Az norwichi katedrális (a) [4] és a Mária-kápolnájának modernkori alaprajza, a korábbi kápolnák helyzetével a feltárások alapján (b) [37]. A Normann kori kápolna a belső, részben fekete színnel jelölt, körülötte a modern kápolna teljes körvonala látszódik, a 13. századi északi és déli fala pedig a kép felső és alsó részén látható.

A norwichi katedrális Mária-kápolnája már a Normann korban is létezett, hagyományos keleti elhelyezkedéssel. Ez lebontásra került, majd a 13. században új épült helyére, valószínűleg az eredeti alapozására. A 1573-89 közötti időben a 13. századi kápolnát szintén lebontották [3]. Ennek helyére már modern kápolna épült.

2.15. Oxford

THE CATHEDRAL CHURCH OF CHRIST

Oxford, Oxfordshire, South East

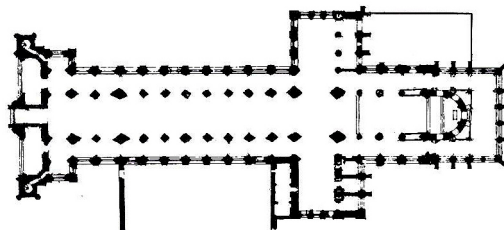
22. ábra. Az oxfordi katedrális alaprajza (a) [4] és Mária-kápolnájának belső fotója (b) [38].

Az oxfordi katedrális 13. században, Early English stílusban [39] épült Mária-kápolnájának elhelyezését illetően érdekes helyzettel találjuk szemben magunkat. A hosszház három hajós, az északkeleti oldalon még két, alaprajzilag mellékhajónak tűnő tér csatlakozik hozzá. Ezek közül közvetlenül a valódi mellékhajó mellett található a Mária-kápolna. Az elhelyezkedés maga hasonlít a bristoli Elder Lady Chapelnél látottal, azonban a tér egészen más jellegű, oxfordban a kápolnának nincsenek oldalfalai, melyek a templom többi részétől elválasztanák. Határoló oszlopai sok vékony oszlop csoportjának illúzióját keltik. A keleti, azaz a kápolnában található egyetlen ablakcsoport Decorated stílusban készült [39]. A kápolna területe négy boltmezőt foglal el, boltozata emelt ívű csúcsíves keresztboltozat.

2.16. Peterborough

CATHEDRAL CHURCH OF ST PETER, ST PAUL AND ST ANDREW

Peterborough, Cambridgeshire, East of England

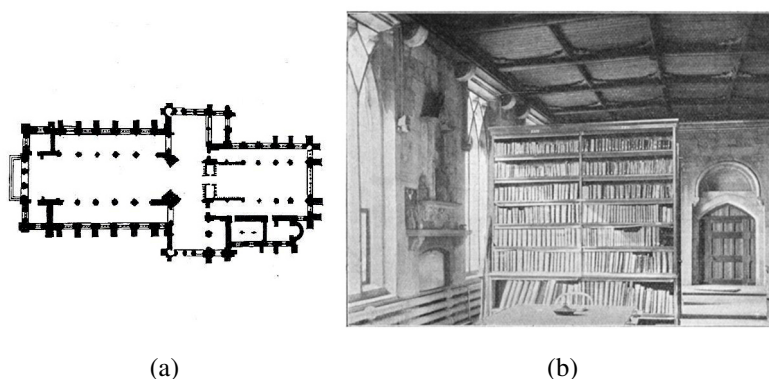
23. ábra. A peterboroughi katedrális alaprajza [4]

A peterboroughi katedrális Mária-kápolnája a bristoli Elder Lady Chapelhez hasonlóan a keresztház északi oldalához kapcsolódott. Építése 1272-1290 között történt. A 17. században a templom felújítása során a kápolna elbontásra került. A New Building névre hallgató keleti végződésben elhelyezett épületrészt olykor tévesen Mária-kápolnának nevezik, ez azonban a valódi lebontása előtt már 150 évvel is állt, így nem erre a célra épült [40].

2.17. Ripon

CATHEDRAL CHURCH OF ST PETER AND ST WILFRID

Ripon, North Yorkshire, Yorkshire and the Humber

24. ábra. A riponi katedrális alaprajza (a) [4] és Mária-kápolnájából alakult könyvtár belső fotója (b) [41].

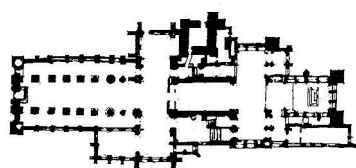
A riponi katedrális Mária-kápolnája a megszokott elrendezéstől eltérően a keresztház déli részétől keletre található. Az 1352-1373 közötti szakaszban épült, ma könyvtárként üzemel. A kápolna a káptalan ház felső szintjén helyezkedett el, ezen okból a Lady loft elnevezést kapta. Keleti és nyugati fala valaha külső falak voltak. A nyugati fal ablakai csorbulást szenvedtek el az ajtó behelyezésével, illetve a déli fal találkozásával. Hasonló történt az északi falon is. A kápolna többi része is ilyen jellegű sérüléseket szenvedett, az épületrész aligha emlékeztet eredeti funkciójára. [41]

2.18. Rochester

CATHEDRAL CHURCH OF THE BLESSED VIRGIN MARY

Rochester, Kent, South East

A rochesteri katedrális Mária-kápolnája elhelyezését tekintve különleges, a keresztház dél-nyugati oldalából észak-nyugat felé nyílik. Körülbelül 1490-ben épült Perpendicular stílusban. Hosszában három, széltében kettő boltmezőt tesz ki. A kápolna lefedéséül valószínűleg legyezőboltozat szolgált, ez azonban nem maradt fent [43]. A dél-keleti falon a belépés egy nagyméretű, lapos, enyhén csúcsíves boltíven keresztül lehetséges, mely a fal területének nagyrésztét elfoglalja. A többi falon hasonló ívek jelennek meg kisebb támaszközzel, az észak-keleti oldalon

(a)

(b)

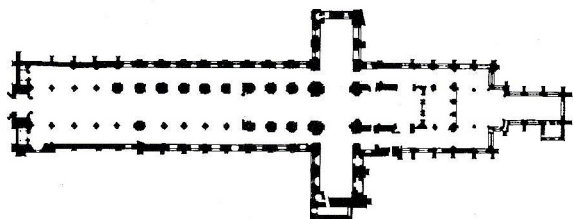
25. ábra. A rochesteri katedrális alaprajza (a) [4] és Mária-kápolnájának belső fotója (b) [42].

három boltívként, a külső falakon az ablakcsoportok keretezéseként. Az ablakok mindegyike függőleges irányban három részre, vízszintesen két részre osztott.

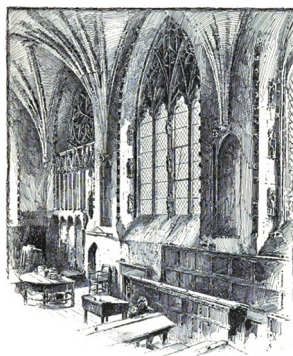
2.19. St Albans

CATHEDRAL AND ABBEY CHURCH OF ST ALBAN

St Albans, Hertfordshire, East of England

(a)

(b)

(c)

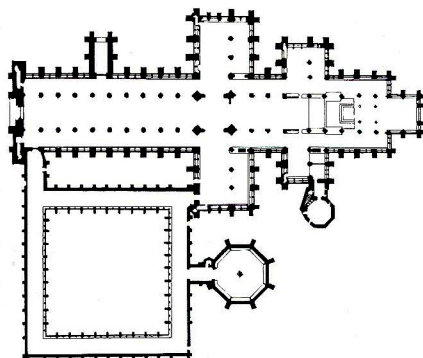
26. ábra. A st albansi katedrális alaprajza (a) [4] és Mária-kápolnájának belső rajza (b) [44] és fotója (c) [45]

A st albansi katedrális Mária-kápolnája a hagyományos elhelyezésmódot követi, a keleti végződésben található. 1260-1290 között, majd 1302-1308 között épült. A keleti oldalon dél fele kis kápolna, a megdicsőülés kápolnája nyílik, ma ez sekrestyeként kasználatos. A boltozat 1308-1326 között készült [44], sok bordás csúcsíves keresztboltozat. Három boltmezőből áll, az északi és déli oldalakon boltmezőnként egy-egy négy lándzsaablakból álló ablakcsoporttal. A keleti oldali ablakcsoportot öt lándzsaablak alkotja. Az ablakok szintje alatt karéjos ívű ülőfülkék futnak.

2.20. Salisbury

CATHEDRAL CHURCH OF THE BLESSED VIRGIN MARY

Salisbury, Wiltshire, South West

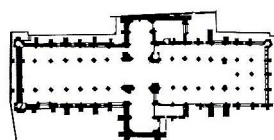
27. ábra. A salisbury-i katedrális alaprajza [4]

A salisbury-i katedrális teljes egészében Máriának lett szentelve. Habár elhelyezkedése miatt a Szentháromság kápolnát sokszor Mária-kápolnaként emlegetik, mégsem nevezhetjük annak [4]. Kijelenthetjük tehát, hogy a templomban nem található valódi Mária-kápolna.

2.21. Southwark

CATHEDRAL AND COLLEGIATE CHURCH OF ST SAVIOUR AND ST MARY OVERIE

London, City of London, London

(a)

(b)

28. ábra. A southwarki katedrális alaprajza (a) [4] és Mária-kápolnájának belső fotója (b) [saját fotó]

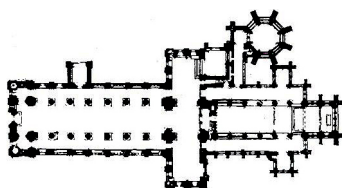
A southwarki katedrális Mária-kápolnája ugyan a keleti végződésben helyezkedik el, kialakítása azonban sajátos, inkább főoltár mögötti kórus, mintsem kápolna. A 13. század elején épült Early English stílusban. A tér háromszor négy boltszakaszra osztott. Boltozata csúcsíves keresztboltozat, mely a térben elhelyezett hat oszlopra támaszkodik.

A reformáció előtt a keleti oldalon középponti tér hiányában a két sarokban bizonyosan állt egy-egy oltár. Az oltárok falán piscinák voltak, az északi oldalit a 19. században felújították, a déli azonban túl romos volt ehhez. Sejthető, hogy valaha mind a négy boltmezőben volt oltár, ezek közül egyik Máriának szentelve. Ez vezethetett ahhoz, hogy az épületrészt Mária-kápolnaként tartsák számon [46]. A keleti fal ablakai boltmezőnként elhelyezett három, egymástól vékony fallal elválasztott lándzsaablak. Az északi és déli oldalon egyenként két különálló lándzsaablak és egy hármas osztású ablakcsoport található, északon az utóbbi a keleti, délen a középső boltszakaszban.

2.22. Southwell

CATHEDRAL AND PARISH CHURCH OF THE BLESSED VIRGIN MARY

Southwell, Nottinghamshire, East Midlands

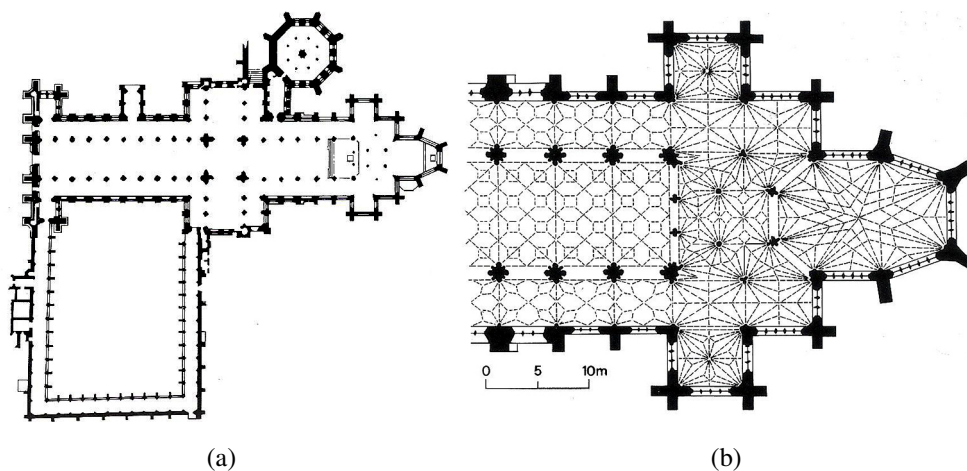
29. ábra. A southwelli katedrális alaprajza [4]

A southwelli katedrális a salisbury-ihez hasonlóan Máriának lett szentelve, így nem volt szükség külön Mária-kápolnára [4].

2.23. Wells

CATHEDRAL CHURCH OF ST ANDREW

Wells, Somerset, South West

30. ábra. A wellsi katedrális alaprajza (a) [4] és a keleti végződés alaprajza a boltozatok jelölésével (b) [47]

A wells-i katedrális Mária-kápolnája a hagyományos helyen, a keleti végződésben található. Építése 1319 előtt, a káptalanház befejezését megelőzően elkezdődött, 1326-ra pedig már véget ért [48]. Eredetileg különálló épületnek szánták. Az ország ezen részére jellemző módon, a kápolna padlószintjére le kell lépcsőzni. Alaprajzilag megnyújtott nyolcszög alakú, boltozata a 30. (b) ábrán látható, kissé bizonytalan, mégis rendkívül szép. Bordái egyrészt a falsarkoktól és pillérektől a középpontig futnak, másrészt középen csillag szerű alakot formázva - ezek az utóbbiak dekorációs jellegűek, itt jelent meg az elsők között a hálós boltozat [4].

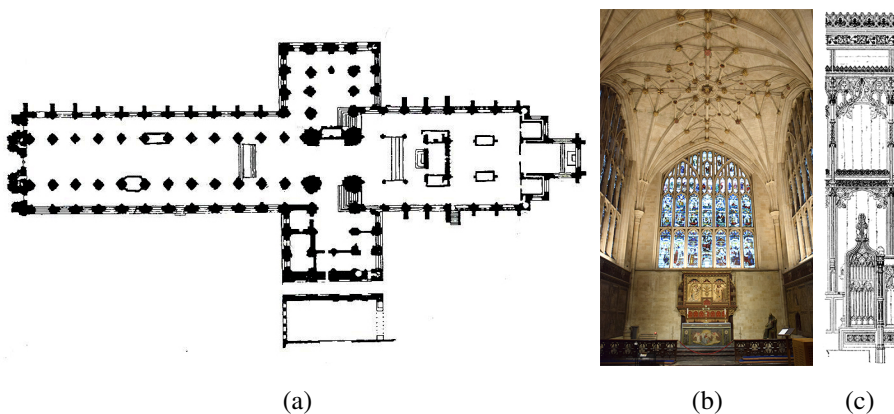

31. ábra. A wells-i katedrális Mária-kápolnájának belső fotója [49]

Részben 14. századból megmaradt színes üveget láthatunk a kápolna ablakain [4]. Öt külső falán az ablakcsoportok egyformák, öt egymagos lándzsaablakból állnak, felettük háromkarélyos mérművek töltik ki a csúcsíves ablakkontúrt.

2.24. Winchester

CATHEDRAL CHURCH OF THE HOLY TRINITY, ST PETER, ST PAUL AND ST SWITHUN
Winchester, Hampshire, South East

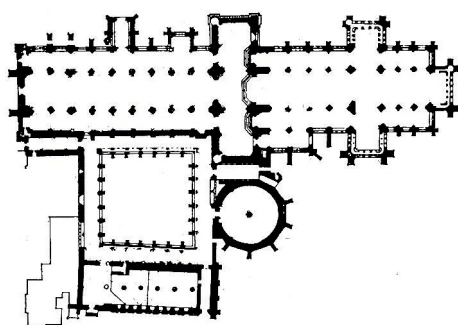
32. ábra. A winchesteri katedrális alaprajza (a) [4], Mária-kápolnájának belső fotója (b) [50] és részletének rajza [51]

A wichesteri katedrális Mária-kápolnája a hagyományos keleti oldalon található, 1202-1204 között épült [7] Early English stílusban [4]. Az északi és déli falak ezt tükrözik, a keleti fal már Perpendicular stílusú, 1524 előtt készült [51]. Az ablakok rendkívüli részletességgel szintén Perpendicular stílusban készültek [52]. Két négyzetes boltszakaszból áll, boltozatának bordái a wells-i példához hasonlóan hálós elrendezésűek.

2.25. Worcester

CATHEDRAL CHURCH OF CHRIST AND THE BLESSED VIRGIN MARY

Worcester, Worcestershire, West Midlands

(a)

(b)

33. ábra. A worcesteri katedrális alaprajza (a) [4] és Mária-kápolnájának belső fotója (b) [53]

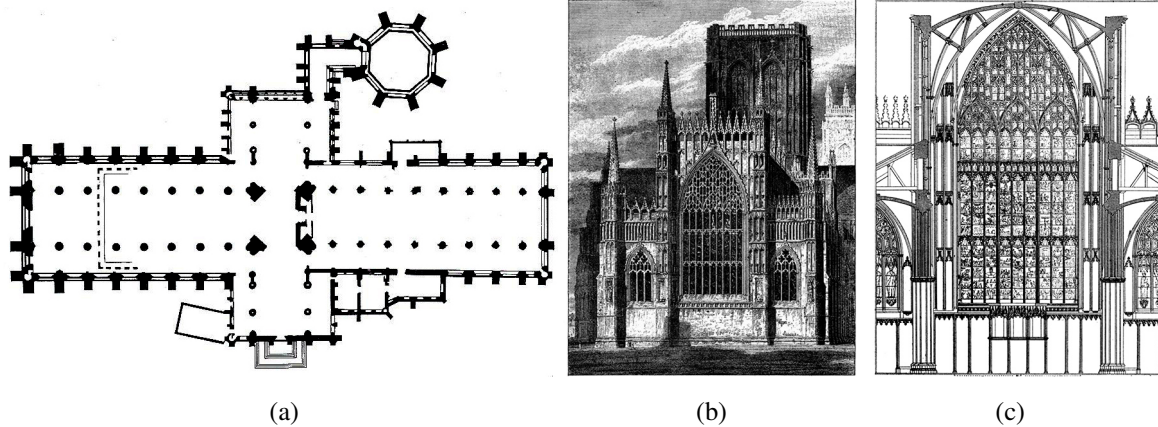
A worcesteri katedrális Mária-kápolnája ugyan a megszokott módon a keleti végződésben található, kialakítása mégis különbözik a legtöbb hasonlótól. Építése a kórossal egyidejűleg 1224-ben kezdődött, stílusában Early English a keleti faltól eltekintve, mely teljes egészében 19. századi [54]. A kápolna itt nem viselkedik külön épületként, a lichfieldihez kissé hasonlóan a főhajó mintegy meghosszabbításaként van jelen. Itt azonban nem csak a főhajó, de a kórus mellékhajói is tovább futnak. Továbbá itt is ismétlődnek a hosszház motívumai: megmarad a bazilikális szerkezet, a mellékhajókat elválasztó pillérívezetek feletti trifóriummal, a felette és a csúcsíves keresztboltozat alatt közvetlen elhelyezett ablakokkal. A kápolna négy boltmezejéből egy nyúlik keletebbre a mellékhajóknál, itt az északi és déli falon egymás felett két-két keskeny lándzsaablak található. A kápolna és a mellékhajók ablakok alatti falain karéjos ívű ülőfülkék sora fut végig.

2.26. York

THE CATHEDRAL AND METROPOLITAN CHURCH OF SAINT PETER

York, North Yorkshire, Yorkshire and the Humber

A yorki katedrális Mária-kápolnája a keleti végződésben található, az 1361-től kezdődő felújítás során épült [4], mely 1373-ra már bizonyosan véget ért [55]. Kialakítása leginkább a southwarki példához hasonlatos, a főoltár mögötti kórusban helyezkedik el. Itt azonban a belmagasságok a hosszázéval megegyezők. Kilenc boltszakaszból áll, a középső boltozat csúcsíves keresztboltozat, bordái hálós elrendezésűek. A "mellékajók" boltozata egyszerűbb, szintén csúcsíves keresztboltozat, ezek gerincének magassága körülbelül fele a "főhajó" boltozatáénak.

34. ábra. A yorki katedrális alaprajza (a) [4], keleti oldalának külső rajza (b) [55] és metszete (c) [55]

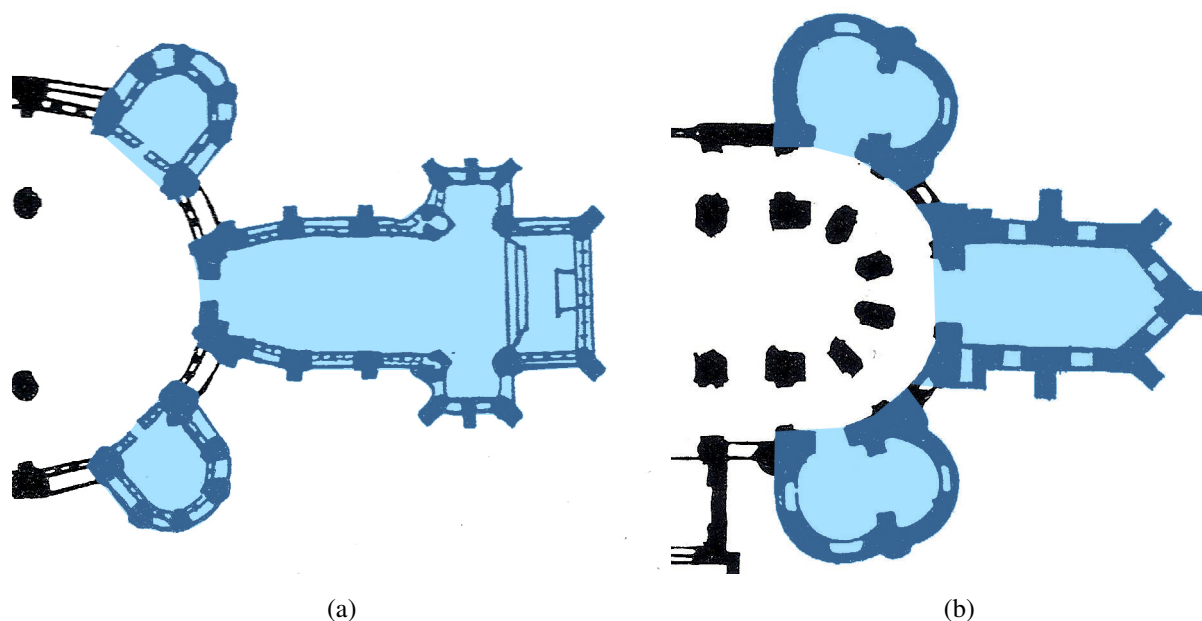
A kápolna - és egyszerre a katedrális - egyik legértékesebb részletei az ablakok, Angliában ugyanis itt maradt fent a legtöbb középkori üvegezés. Ennek legmeghatározóbb része a Mária-kápolnához tartozó nagy keleti ablak, melynek készítése 1405-ben kezdődött. Magassága közel $24m$, szélessége közel $10m$. Kilenc lánzsaablak alkotja, horizontálisan négy részre osztott. Az üveg középkori néhány kisebb résztől eltekintve, melyek az 1829-es tüzet követően kerültek pótlásra [55].

3. Eredmények

3.1. Hasonló gesztusok elemzése azonos korú kápolnák esetében

Amint azt a kápolnák elemzésénél láthattuk, az elhelyezésük többnyire a keleti végződésben történt, ennek azonban különböző változataival találkozhattunk.

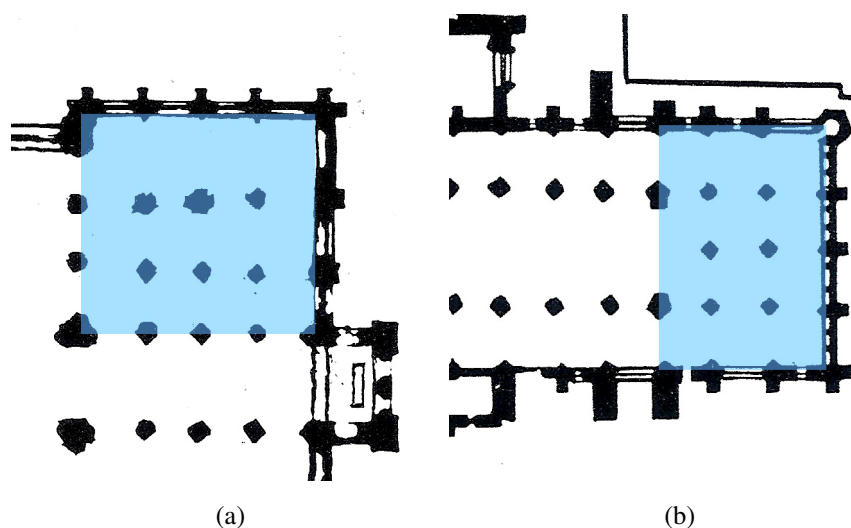
Elsőként két olyan példával szeretnék foglalkozni, melyek katedrálisai habár viszonylag messze helyezkednek el egymástól, szembetűnően hasonló jellemvonásaik vannak: Gloucester és Norwich. A két katedrális alaprajzait (15. és 21. (a) ábrák) összeheasonlítva kevés jelleg belüli különbséget találunk. Mindkét alaprajz eltér az Angliában szokványos elrendezéstől, félköríves apszissal és különösen sugárkápolnáikkal erőteljes francia hatást tükröznek. A keleti sugárkápolna mind Gloucester, mind Norwich esetében Mária-kápolnává alakult még a Normann periódusban. Az ezutáni a fejlődés már különböző mai állapotokat eredményezett.

35. ábra. A gloucesteri (a) [4] és a norwichi Mária-kápolna és sugárkápolnák (b) [4]

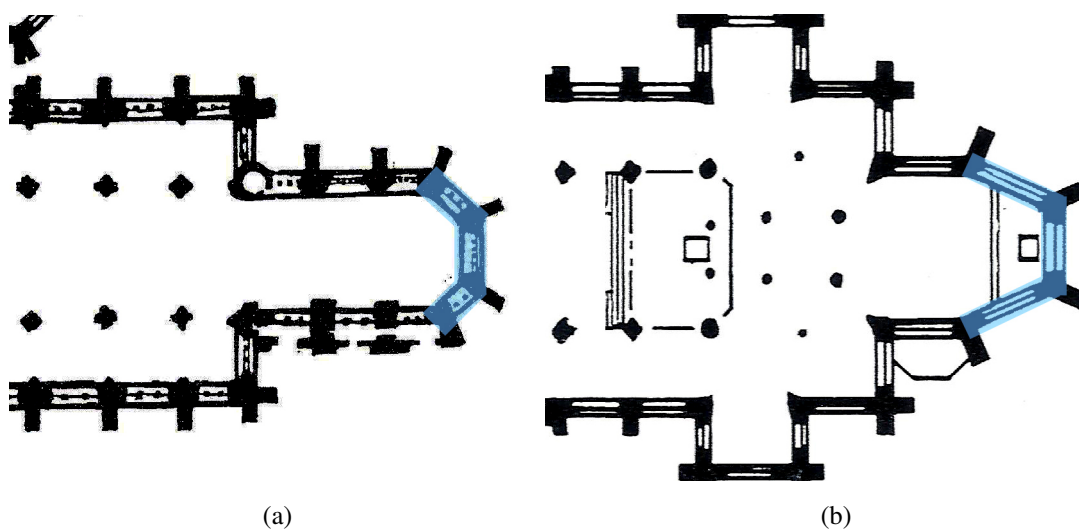
Az Early English ideje alatt épült a legtöbb Mária-kápolna Angliában, ezek: Bristol, Chester, Chichester, Hereford, Oxford, Southwark, Winchester és Worcester. Ezek mindegyikére jellemző az egyszerű szerkesztés és az egyenes végződés. Oxfordot leszámítva mind a keleti oldalon lettek elhelyezve. Ezen túl kialakításukban az oxfordi és a southwarki Mária-kápolnák némileg összemérhetőek, ugyan a templomhoz más jelleggel csatlakoznak. Azonban, ha az oxfordi Mária-kápolnát vizsgáljuk és a mellette elhelyezett másik kápolnával, illetve a hosszház mellékhajójával egy térként értelmezzük - amit határoló falak hiányában akár meg is tehetünk - a southwarkéhoz hasonló teret kapunk (36. ábra). Mindkét tér lefedése az Early Englishre jellemző egyszerű csúcsíves keresztboltozat, mely összesen 12 boltmezőből áll össze. Ugyan a durhami katedrális Mária-kápolnája szintén több hajós, egy boltmagassággal rendelkező tér, mégis különbözik az előbbiektől. Egyrészt nem kapcsolódik olyan szervesen a templomhoz, attól teljesen

leválasztott, másrészt oszlopainak rasztere is teljesen eltér a katedrális többi részétől, haramadrészt pedig a kápolna Normann stílusban épült.

36. ábra. Az oxfordi Mária-kápolna a mellékhajó és a "Latin" kápolna között (a) [4] és a southwarki Mária-kápolna a keleti végződésben (b) [4]

A későbbi Decorated és a Perpendicular stílusok egymással viszonylag nagy átfedésben voltak. A kápolnák formai kifejezőmódja ekkor már sokszínűbbé alakult, az elhelyezkedésük és díszítéseik változatosabbak lettek. A következő példákra ez szintén igaz. A lichfieldi és a wellsi katedrális Mária-kápolnája körülbelül egy időben épült. Az összes közül csupán ez a kettő olyan kápolna, mely kilép az egyenes záródás rendjéből. Mindkét esetben a végződés három szakaszra bomlik, melyek a hozzájuk csatlakozó boltozatokat különlegessé teszik, ezek jól látszanak a 18. (b) és a 31. ábrákon.

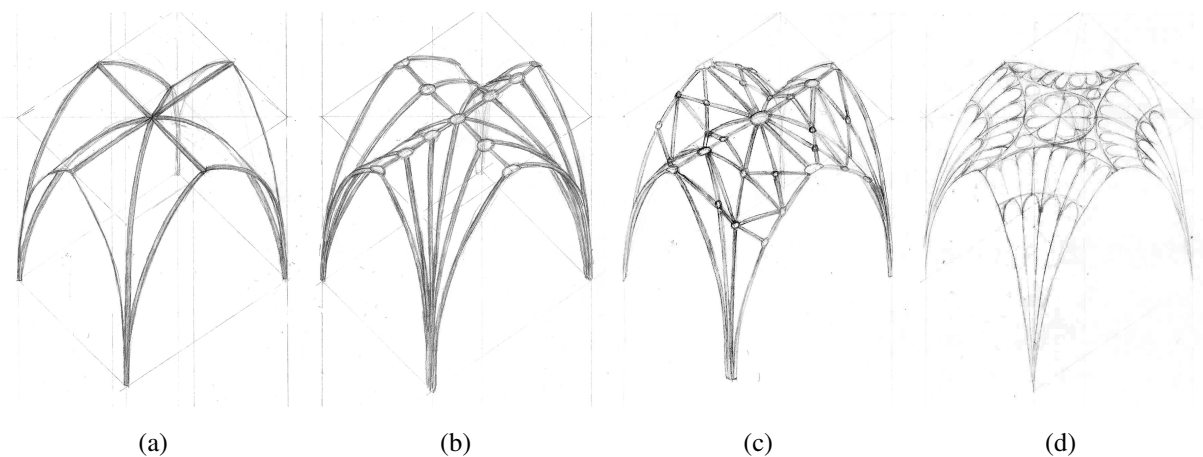

37. ábra. A lichfieldi (a) [4] és a wellsi Mária-kápolnák a végzódések kiemelésével (b) [4]

3.2. Boltozatok fejlődésének vizsgálata

A kápolnák vizsgálata során a megfigyelhető a boltozatok fejlődése az idő előrehaladtával. Az itt előforduló legkorábbi típus az egyszerű csúcsíves keresztboltozat. A felületek találkozásai mentén bordák helyezkednek el, melyeknek statikai és nem melleleg díszítő szerepük is van. Ilyen boltozatok Bristolban az Elder Lady Chapel esetében, Hereford, Southwark és Worcester Mária-kápolnáiban található, melyek mind Early English stílusban épültek.

A fejlődés következő szakaszában a gerincektől a támaszok felé a bordák száma megnő, két, vagy három részre osztva a gerinceket. Ezek által a bordák közötti szakaszok nem fekszenek fel egy felületre, az egyszerű csúcsíves keresztboltozat felületeihez képest elfordulnak. A bordáknak ebben az esetben is tartószerkezeti szerepük van. Ez a boltozat látható a bristoli Eastern Lady Chapelben, Chester, Chichester, Exeter, Lichfield és St Albans Mária-kápolnáiban. Ezek a kápolnák Early English, illetve Decorated stílusban épültek.

38. ábra. Csúcsíves keresztboltozat (a), sok bordás csúcsíves keresztboltozat (b), hálós boltozat (c), legyezőboltozat (d)

Az ezt követő fejlődési pont a hálós boltozat. Ezek a sok bordás csúcsíves keresztboltozatot további bordákkal gazdagítják. Az újonnan hozzáadottak azonban tartószerkezeti jellegű bordákat, illetve a boltozat felületén kijelölt pontokat kötnek össze. Tartószerkezeti szerepük nincs, csupán díszítés céljából jöttek létre. Ely, Gloucester, Wells, Winchester és York Mária-kápolnáiban találkozhatunk ilyen boltozatokkal, melyek nagyrészt Decorated és Perpendicular stílusban épültek.

A gótikus boltozatok legkésőbbi változata a legyezőboltozat. Ez formailag már eltávolodik a csúcsíves keresztboltozattól. Nevét a támaszoktól kiinduló legyezőszerűen szétnyíló felületei adják. Gazdagon díszített, inkább művekkel, mintsem bordákkal. A kápolnák közül egyedül Canterburyben találkozhatunk ezzel a típussal, valamint Rochesterben valószínűsíthetően szintén ilyen volt, ez azonban nem maradt fent. Mindkét kápolna Perpendicular stílusban épült.

4. Összefoglalás

Dolgozatomban Angliában a gótika időszakában épült katedrálisok Mária-kápolnáival foglalkoztam. Kutattam a Mária-kultusz terjedését az országban és ennek hatásait az templomépítészetre. Ennek elsődleges építészeti megnyilvánulásai az említett kápolnák, melyek a legtöbb középkori katedrális részét alkotják. Elemeztem az egyes templomok kápolnáit koncentrálni azok részleteinek kialakítására és elhelyezkedésére az épületen belül. Ezt mérlegelve az időbeli fejlődés jól látszik a kápolnákon keresztül, az eltéréseket a szokott rendtől pedig szintén kiemeltem. Ezen felül tanulmányoztam a boltozatok jellegét, majd azokat kategóriába soroltam. Nem sikerült jól meghatározott jellegzetességeket rendelni bizonyos lehatárolt területekhez, ezért a dolgozat ilyen irányú vizsgálódást nem tartalmaz.

Hivatkozások

- [1] N. VINCENT: King Henry III and the Blessed Virgin Mary, *Studies in Church History*, **39**, pp 126-146. (2004)
- [2] REV. CANON BLOMFIELD: On the Lady Chapel in Chester Cathedral, Chester: *Courant Office*, (1859)
- [3] C. H. B. QUENNEL: The cathedral church of Norwich: A description of its fabric and a brief history of the episcopal see, London: *G. Bell & sons*, (1898)
- [4] A. CLIFTON-TAYLOR: The Cathedrals of England, London: *Thames & Hudson*, (1967)
- [5] A. FREEMAN SMITH: English Church Architecture of the Middle Ages: An Elementary Handbook, London: *T. Fisher Unwin Ltd.*, (1922)
- [6] MATT KAYE a *Google Maps* oldalán
- [7] E.W. GODWIN: Bristol Cathedral, *Archaeological Journal*, **20:1**, pp 38-63. (1863)
- [8] A. FOYLE: Pevsner Architectural Guide, Bristol. New Haven: *Yale University Press*, (2004)
- [9] K. BLOCKLEY: Bristol Chapter House 2014, Archeological Investigation (2014)
- [10] Forrás a canterbury-i katedrális honlapján: <https://ims.canterbury-cathedral.org/libraryhome.tlx>
- [11] TONY GRIST a Wikimedia honlapján:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dean%27s_Chapel,_Canterbury_Cathedral.jpg
- [12] H. WITHERS: The cathedral church of Canterbury, London: *G. Bell & sons*, (1901)
- [13] C. K. ELEY: The Cathedral Church of Carlisle: A Description of Its Fabric and A Brief History of the Episcopal See, London: *G. Bell & sons*, (1900)
- [14] A. ASHPITEL: Remarks on Chester Cathedral, *Journal of the British Archaeological Association*, 5:3, 177-186, (1849)
- [15] DAVID ILIFF a Wikimedia honlapján:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Chester_Cathedral_Lady_Chapel,_Cheshire,_UK_-_Diliff.jpg
- [16] C. HIATT: The cathedral church of Chester: a description of the fabric and a brief history of the Episcopal see, London: *G. Bell* (1905)
- [17] R. WILLIS, E. SHARPE, J. L. PETIT: The Architectural History of Chichester Cathedral, Chichester: *W. H. Mason* (1861)
- [18] Forrás a Flickr honlapján: <https://www.flickr.com/photos/photoverulam/2908619529/>

- [19] H. C. CORLETTE: The cathedral church of Chichester: a short history & description of its fabric with an account of the diocese and see, London: *G. Bell & sons*, (1905)
- [20] J. E. BYGATE: The cathedral church of Durham; a description of its fabric and a brief history of the episcopal see, London, *G. Bell & sons*, (1905)
- [21] STEVEN ZUCKER a Flickr honlapján: <https://www.flickr.com/photos/profzucker/35638345640>
- [22] W. D. SWEETING: The cathedral church of Ely: a history and description of the building, with a short account of the former monastery and of the see, London: *G. Bell & sons*, (1902)
- [23] DAVID ILIFF a Wikimedia honlapján:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ely_Cathedral_Lady_Chapel,_Cambridgeshire,_UK_-_Diliff.jpg
- [24] T. D. ATKINSON, E. M. HAMPSON, E. T. LONG, C. A. F. MEEKINGS, E. MILLER, H. B. WELLS, G. M. G. WOODGATE,.; City of Ely: Cathedral, in *A History of the County of Cambridge and the Isle of Ely: Volume 4, City of Ely; Ely, N. and S. Witchford and Wisbech Hundreds*, ed. R B Pugh *British History Online* London, (2002), pp. 50-77.
- [25] DAVID ILIFF a Wikimedia honlapján:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Exeter_Cathedral_Lady_Chapel,_Exeter,_UK_-_Diliff.jpg
- [26] T. B. WORTH: *Exeter Cathedral and Its Restoration*, Exeter: *William Pollard*, (1878)
- [27] H. J. L. J. MASSÉ: The cathedral church of Gloucester: A description of its fabric and a brief history of the episcopal see, London: *G. Bell & sons*, (1905)
- [28] DAVID ILIFF a Wikimedia honlapján:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gloucester_Cathedral_Lady_Chapel,_Gloucestershire,_UK_-_Diliff.jpg
- [29] MARIA STENGARD-GREEN a *Google Maps* oldalán:
https://www.google.co.uk/maps/@51.867217,-2.2456773,3a,75y,294.28h,110.45t/data=!3m7!1e1!3m5!1sAF1QipM2Pty_gqEC7pPlonZTV16z9Lja0efYXMOjn4E6!2e10!3e11!7i13312!8i6656?hl=en
- [30] DAVID ILIFF a Wikimedia honlapján:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gloucester_Cathedral_Lady_Chapel,_Gloucestershire,_UK_-_Diliff.jpg
- [31] A. H. FISHER: The cathedral church of Hereford: A description of its fabric and a brief history of the episcopal see, London: *G. Bell & sons*, (1908)

- [32] R. WILLIS: *The Architectural History of Canterbury Cathedral*, London: *Longman & Co. ; W. Pickering ; and G. Bell*, (1845)
- [33] RICHARD CROFT a Geograph honlapján: <https://www.geograph.org.uk/photo/3124071>
- [34] A. B. CLIFTON: *The cathedral church of Lichfield: A description of its fabric and a brief history of the episcopal see*, London: *G. Bell & sons*, (1900)
- [35] E. A. NEW: *The Jesus Chapel in St Paul's Cathedral, London: A Reconstruction of its Appearance Before the Reformation*, *The Antiquaries Journal*, **85**, pp 103-124, (2005)
- [36] R. GRAHAM: *An Appeal About 1175 For the Building Fund of St. Paul's Cathedral Church*, *Journal of the British Archaeological Association*, **10:1**, 73-76, (1945)
- [37] D. H. S. CRANAGE: *Eastern Chapels in the Cathedral Church of Norwich*, *The Antiquaries Journal*, **12**, pp 117-129, (1932)
- [38] Forrás az oxfordi katedrális honlapján: <https://www.chch.ox.ac.uk/blog/watching-loft-advent-doors-2018>
- [39] P. DEARMER: *The cathedral church of Oxford: A description of its fabric and a brief history of the episcopal see*, London: *G. Bell & sons*, (1899)
- [40] W. D. SWEETING: *The cathedral church of Peterborough: A description of its fabric and a brief history of the episcopal see*, London: *G. Bell & sons*, (1926)
- [41] C. W. C. HALLETT: *The cathedral church of Ripon: A description of its fabric*, London: *G. Bell & sons*, (1909)
- [42] Forrás a Wikimedia honlapján:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rochester_Cathedral_Lady_Chapel_Window_4.JPG
- [43] G. H. PALMER: *The cathedral church of Rochester: A description of its fabric and a brief history of the episcopal see*, London: *G. Bell & sons*, (1897)
- [44] E. LIDDELL: *St. Alban's abbey*, London: *Ibister & co. ltd.*, (1897)
- [45] ALEX GUNNINGHAM a Wikimedia honlapján:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:St_Albens_Cathedral_Lady_Chapel.jpg
- [46] G. WORLEY: *Southwark Cathedral: Formerly the Collegiate Church of St. Saviour, Otherwise St. Mary Overie. A Short History and Description of the Fabric, with Some Account of the College and the See*, London: *G. Bell & sons*, (1905)
- [47] C. WILSON: *The Gothic Cathedral*, London: *Thames & Hudson*, (1990)

- [48] J. A. ROBINSON, DEAN OF WELLS: On the Date of the Lady Chapel at Wells, *Archaeological Journal*, 88:1, 159-174, (1931)
- [49] DAVID ILIFF a Wikimedia honlapján:
https://en.wikipedia.org/wiki/File:Wells_Cathedral_Lady_Chapel,_Somerset,_UK_-_Diliff.jpg
- [50] HUGH LLEWELYN a Wikimedia honlapján:
[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Winchester_Cathedral_\(Holy_Trinity\)_\(47085416832\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Winchester_Cathedral_(Holy_Trinity)_(47085416832).jpg)
- [51] P. W. SERGEANT: The Cathedral Church of Winchester: A Description of Its Fabric and a Brief History of the Episcopal See, London: *G. Bell & sons*, (1899)
- [52] W. T. WARREN Illustrated sixpenny guide to Winchester cathedral and Winchester college, London: *Simpkin and co., limited*, (1902)
- [53] DAVID ILIFF a Wikimedia honlapján:
https://en.wikipedia.org/wiki/File:Worcester_Cathedral_Lady_Chapel,_Worcestershire,_UK_-_Diliff.jpg
- [54] E. F. STRANGE: The cathedral church of Worcester; a description of the fabric and a brief history of the Episcopal see, London: *G. Bell & sons*, (1904)
- [55] A. CLUTTON-BROCK: The cathedral church of York; a description of the fabric and a brief history of the Episcopal see, London: *G. Bell & sons*, (1899)